

## НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА: З ПОРОГА ВІЧНОСТІ – У МАЙБУТНЄ

*Замість післямови*

Ми перегорнули останню сторінку книги „Національній школі – національне виховання молоді”. Вона побачила світ завдяки високому пошануванню пам’яті відомого українського педагога останньої чверті ХХ – початку ХХІ століття Богдана Михайловича Ступарика.

У трьох розділах цієї особливої книги (I – „Історія освіти”; II – „Теорія та практика національного виховання й освіти”; III – „Педагогіка в іменах (персоналії)”) систематизовано праці вченого, талановитого педагога, громадянина України, сина свого народу.

Ще і ще раз перегортаючи сторінки рукопису, підготовленого до видання, я мимоволі думала про те, що кожний рядок, кожна сторінка цих праць, опублікованих в різні роки – це результат повсякденної праці впродовж десятиліть, великого серця й душі. І все це помножено на високу духовність і мудрість нашого сучасника. Відійшовши на „інший берег”, як кажуть поляки, продовжуючи себе в світах Божих, він залишив нам свої роздуми і тривоги, свої виважені поради й бачення майбутнього щодо розвитку національного виховання й освіти.

Для того, щоб збагнути витoki ідей Богдана Михайловича, його багаторічних наукових пошуків з проблем розвитку національної школи, національного виховання дітей, в сім’ї, школярів, учнів професійно-технічних навчальних закладів і студентів вищої школи, на нашу думку, доцільно звернутися ще до однієї книги: „З порога вічності. Автобіографічна сповідь” (Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – 208 с.).

Її автор – Богдан Ступарик. Ця книга побачила світ через 2 роки й 4 місяці відтоді, як перестало битися серце цієї Чудової Людини – Вченого Педагога – Борця за відродження національної школи. Художнє оформлення обкладинки книги-сповіді викликає радість і водночас смуток. На фоні Михайлівського собору, який сяє золотими куполами й святою голубизною, стоїть наш Богдан Ступарик, такий могутній, задоволений від того, що ця

українська святиня відроджена. Він усміхнений і з оптимізмом вдивляється в майбутнє. Адже тоді ще вірив, що київські лікарі мають золоті руки й продовжать йому життя.

Це – справжня „сповідь людини, яка прожила нелегке, складне, багате на події життя, віддавши багато років педагогічній праці.

Прожите і пережите автором охоплює складний для українського народу період. Він оцінюється неоднозначно. Але кожен творив цей час по-своєму і його оцінка може бути об'єктивною лише тоді, коли вона опирається на життєві долі людей.

Тому автор і вирішив описати свою долю такою, якою вона була для нього. Це – захоплююча розповідь про повноту Життя у всій його красі, величі, тривогах і переживаннях”.

Ці слова, вміщені на звороті титульної сторінки цієї книги, належать її автору. Він виклав їх у Зверненні до читача.

**„... Я любив вас усіх, а найбільше любив Україну. В цьому, певне, найважча провина моя”...**

Цей епіграф до книги гострим болем пронизує серце кожного, хто навчався з Богданом Ступариком у середній школі, в технікумі, в інституті, хто працював з ним у школах, профтехучилищах, в Івано-Франківському міському відділі освіти, в Прикарпатському університеті, хто писав під його науковим керівництвом кандидатські і докторські дисертації з педагогіки (і в Україні, і в Польщі).

Звернення до читача, написане Богданом Михайловичем після другої тяжкої операції в Києві, – це щира сповідь, це крик душі людини, яка зазнала немало страждань. Наведемо лише окремі роздуми автора:

*„ Ознакою доброї долі є і те, що я, за моїм глибоким переконанням, нікому в житті не зробив зла. Це не означає, що я не боровся зі злом, підлістю, неробством, аморальними явищами. Але зла я не вчинив! Я намагався направити людей на правильну дорогу, допомогти їм усвідомити свої помилки, знайти шлях для виправлення. І навіть каруючи за провини, не робив зла і не принижував людину.*

*Водночас Бог дав так, що я зміг допомогти багатьом людям (зокрема своїм односельцям) здобути професію, знайти місце праці, влаштувати своє життя. Я ніколи не відмовив у допомозі нікому, якщо мав найменшу можливість допомогти. За це я не чекав вдячності. Часто навіть наперед знав, що, зробивши людині добре, матиму неприя-*

теля. Але все одно робив добро навіть тим, хто його, за думкою оточуючих, не заслуговував. Я жив надією, що добро колись допоможе людині стати доброю.

*Не зважаючи на ряд несприятливих для мене чинників, мені, з волі Божої, вдалося першому із народжених в нашому краї здобути науковий ступінь доктора педагогічних наук, вчене звання професора, почесне звання Заслуженого працівника професійно-технічної освіти України, бути обраним членом-кореспондентом Академії педагогічних наук України, отримати значок відмінника професійно-технічної освіти СРСР, значок Відмінника освіти України, бути нагородженим десятками грамот і дипломів.*

*Зрозуміло, що Бог, чим більше любить людину, тим більше посилає їй випробування. Таких випробувань у моєму житті було немало. Але з допомогою Бога і людей я їх успішно витримував”<sup>1</sup>.*

У грудні 2002 р. коли Академія педагогічних наук України відзначала свою десяту річницю, Богдана Михайловича на Загальних зборах вже не було ... Його пам'ять вшанували хвилиною мовчання...

Учасники того урочистого зібрання одержали особливий дарунок — збірник наукових праць до 10-річчя АПН України у двох частинах „Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002”. У другій частині цієї унікальної колективної праці опубліковано статтю «Національне виховання в закладах професійно-технічної освіти». Її автор — член-кореспондент АПН України по Відділенню педагогіки і психології професійно-технічної освіти Б.М.Ступарик. З глибоким болем вчений пише про те, що працівники системи підготовки робітничих кадрів „опинилися в найскладніших умовах, бо тимчасово не працюють підприємства, скорочується число робочих місць, зростає число безробітних і тому складається враження, що потрібно скоротити кількість профтехучилищ, випускники яких не можуть бути працевлаштовані з названих причин. І на практиці це успішно реалізується.

Чи правильно скорочувати витрати на професійно-технічну освіту і число навчальних закладів?”, — ставить риторичне за-

---

<sup>1</sup> Богдан Ступарик. З порога вічності. Автобіографічна сповідь. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. – С. 8-9.

питання Богдан Михайлович. І далі сам розмірковує: „Історія вчить, що це шлях який веде до деградації нації, її економічного і духовного занепаду. Бо не може бути могутньою держава, яка не має належно підготовлених робітничих кадрів, які забезпечували б виробництво конкурентоспроможної продукції. Це добре розуміли наші попередники, які вели наполегливу боротьбу за створення закладів для професійної освіти молоді”.<sup>2</sup>

Переконана, що ці рядки йшли від глибини серця талановитого педагога й організатора професійної школи. Адже Богдан Михайлович багато років свого життя віддав професійно-технічній освіті Івано-Франківщини. З 1965 року – заступник директора, згодом – директор Отинійського сільського ПТУ, а з 1969 р. – директор Івано-Франківського міського ПТУ № 41 (нині Вище художнє професійне училище № 3).

„Він виріс із профтехосвіти” – так влучно написав про Б.М.Ступарика колишній начальник обласного управління профтехосвіти М.Стоян. „Богдан Михайлович завжди був у пошуку і здійсненні творчих задумів і завдань, які необхідно було вирішувати колективу, в якому працював і яким керував. Щирий, цілісний, принциповий, він брався за будь-яку роботу і поринав у неї з властивими йому настирливістю й енергією. Стрімко прогресував як керівник і організатор, як педагог. В своїй роботі спирався на колектив, його творчу думку, тому праця з колективом завжди була плідною”.<sup>3</sup>

І далі в спогадах М.Стояна (нині ветерана профтехосвіти) з гордістю зазначено: «Уміла цілеспрямована робота Богдана Михайловича з педколективом зробила училище одним з найкращих в області. Його особистий приклад і настирлива робота створили в училищі такі умови, що майстри і викладачі, які не мали відповідної освіти, вступили на навчання у вузи і технікуми. Випускник училища, майстер, викладач, а потім заступник директора Шуме-

---

<sup>2</sup> Б. М. Ступарик. Національне виховання в закладах професійно-технічної освіти // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні. 1992-2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. – Частина 2 – Харків: „ОВС”. 2002. – С. 254-255.

<sup>3</sup> М. Стоян. Він виріс із профтехосвіти // Задивлений у вічність. Спогади про Людину, Патріота, Вченого. Упорядник: Г.Дорошенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 52.

га С.С. написав підручник для столярів-мебльовиків, а Богдан Михайлович захистив кандидатську дисертацію. Його приклад наслідували й інші працівники”.<sup>4</sup>

Цей етап науково-педагогічної діяльності Богдана Михайловича був на справжньому творчому злеті. Здійснюючи свій науковий пошук на матеріалі історії розвитку професійно-технічної освіти Галичини, організовуючи експериментальну роботу, він талановито спонукав педагогів профтехучилища № 3 м. Івано-Франківська до наукової діяльності. І результат цієї праці дійсно був вражаючим. Ось як написав про це Богдан Михайлович у своїй „Автобіографічній сповіді”: „За ці дні перебування в Києві відбулася ще одна приємна для мене подія. Нелля Григорівна в п’ятницю мала пряму передачу в програмі „Європа – центр”, яка була присвячена проблемам професійно-технічної освіти. В діалозі із слухачами виникло питання щодо кваліфікації педагогів училищ.

Хтось із слухачів висловив сумнів щодо високого рівня педагогів. І тоді Нелля Григорівна навела низку прикладів, коли педагоги училищ пишуть підручники, захищають дисертації, отримують патенти на відкриття. Серед прикладів училищ вона назвала Івано-Франківське професійно-технічне училище № 3, п’ять викладачів якого захистили дисертації. „А минулої середи, – сказала вона, – колишній директор цього училища блискуче захистив докторську дисертацію”. Цю передачу слухало багато знайомих з нашого міста, було багато телефонних дзвінків додому, привітань, що, звичайно, було дуже приємно”.<sup>5</sup>

Між початком педагогічної роботи в системі профтехосвіти (1965 р.) і захистом кандидатської дисертації в Науково-дослідному інституті загальних проблем виховання АПН СРСР (3 березня 1982 р.) була немала відстань – 16 років боротьби, педагогічної творчості, наукових пошуків. Вже тоді Б.М.Ступариком опубліковано 12 науково-методичних праць з проблем підготовки кваліфікованих робітничих кадрів. Офіційні опоненти (доктор пед.наук, проф. А.А.Шибанов та канд. психол. наук Н.П.Линькова), а також провідна установа (Науково-дослідний інститут пе-

<sup>4</sup> Там само. – С. 53.

<sup>5</sup> Богдан Ступарик. З порога вічності. Автобіографічна сповідь. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – С. 164-165.

дагогіки УРСР, відділ профтехосвіти) позитивно оцінили результати дослідження досвідченого педагога професійної школи.<sup>6</sup>

Наголосимо, науково-методичні рекомендації, розроблені ним 20 років тому, не втратили актуальності на початку XXI століття. Взаємодія колективу училища і базового підприємства в профорієнтації школярів, у формуванні інтересу до майбутньої професії й відборі кандидатів для навчання в училищі; зв'язок навчання з продуктивною працею і політичною освітою, з життям базового підприємства, моральна і професійна спрямованість викладання і підготовки учнів до праці; створення спільних традицій училища і базового підприємства; залучення учнів до спільної з робітниками творчої діяльності; організація колективного та індивідуального наставництва передових робітників над учнями та учнівськими групами; співдружність учнівських груп і виробничих бригад; піднесення педагогічного потенціалу трудового колективу, вдосконалення підготовки виробників до виховної роботи з учнями – це лише стислий перелік рекомендацій, підтверджених науково-педагогічною творчістю Богдана Михайловича та очолюваних ним педагогічних колективів двох училищ.<sup>7</sup>

У системі профтехосвіти Івано-Франківщини та й усієї України Б.М. Ступарик був джерелом творчого неспокою, взірцем цілеспрямованості й наполегливості у досягненні визначеної мети. Директор училища, який любив своїх викладачів, майстрів виробничого навчання й особливо бідних дітей з різних куточків Прикарпаття, створював такий психологічний клімат, в якому педагогічний колектив прагнув працювати на інноваційному рівні. Тут створювалися і впроваджувалися авторські методики, рукописи підручників і навчальних посібників, проводилися конкурси педагогічної та професійної майстерності. Напевно, закономірним є те, що б педагогів очолюваного ним третього училища м. Івано-Франківська захистили кандидатські дисертації.

---

<sup>6</sup> Б. М. Ступарик. Совместная деятельность коллективов ереднего ПТУ и базового предприятия по воспитанию у учащихся коммунистического отношения к труду: Автореф. дисс. ... канд.пед.наук: 13.00.01-теория и история педагогики. – М.: НИИ общих проблем воспитания АПН СССР – 1980. – 19 с.

<sup>7</sup> Там само. – С. 17-18

Нова стежина в творчій біографії педагога-вченого – це науково-педагогічна діяльність у Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника. Вона позначена послідовними історико-педагогічними розвідками, виявленням досі невідомих джерел з проблем розвитку освіти на західноукраїнських землях, осмисленням прогресивних ідей минулого досвіду.

28 червня 1995 р. Б.М. Ступарик захистив дисертацію „Розвиток шкільництва Галичини (1772-1939 рр.)” на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Захист відбувся на святій київській землі – на Трьохсвятительській, буд.8, де тоді розміщувалася Академія педагогічних наук України. Нагадаємо, що це – територія Михайлівського собору, який був відбудований і розпочав діяти у 1999 році. Офіційні опоненти – доктори педагогічних наук, професори В.К.Майборода, І.П. Підласий, доктор історичних наук, професор С.А.Макарчук, а також провідна установа (Тернопільський державний педагогічний інститут імені В. Гнатюка) високо оцінили результати багаторічного наукового пошуку вченого.

Як науковий консультант Б.М.Ступарика (разом з доктором пед. наук, проф., дійсним членом АПН України М.Г.Стельмаховичем) не можу забути, з якою високою науковою відповідальністю й чесністю вченого ставився він до виявлення й аналізу історичних фактів щодо розвитку національної школи, національного виховання й освіти в Галичині.

Про копітку й глибинну працю вченого свідчить опрацювання біля 100 архівних справ з фондів Центрального державного історичного архіву у Львові, державних обласних архівів у Львові та Івано-Франківську; близько 700 літературних джерел (в т.ч. понад 130 джерел польською та німецькою мовами) з фондів наукової бібліотеки ім. В.Стефаника Національної академії наук України, бібліотек Львівського та Прикарпатського університетів; музею освіти Прикарпатського університету імені В. Стефаника, законодавчих актів Австрії, Польщі і Західно-Української Народної Республіки. Він ретельно проаналізував статистичні збірники, звіти керівних органів освіти, навчальних закладів та громадських організацій, навчально-програмну документацію, матеріали наукових та періодичних видань досліджуваного періоду.

Здійснюючи науковий пошук, Богдан Михайлович використовував сукупність дослідницьких методів: хронологічний, який дав змогу розглядати становлення і розвиток шкільництва в Галичині в динаміці, змінах і часовій послідовності; вивчення і проблемно-цільовий аналіз наукової літератури з проблеми становлення і розвитку шкільництва в Галичині; вивчення, теоретичний та порівняльний аналіз законів Австрії, Польщі, краєвих законів, нормативної та нормативно-методичної документації, статистичних звітів, документації та звітів навчальних закладів, архівних документів і матеріалів; вивчення та аналіз педагогічної та суспільно-політичної преси; систематизація, класифікація фактичного матеріалу з проведеного дослідження, його узагальнення.

Хронологічно це дослідження охоплювало період 1772-1939 рр. Його нижню межу зумовило входження Галичини до складу Австрії та пов'язані з ним державні шкільні реформи, а також зростання національної свідомості українців, піднесення активності в краї, що започаткувало національно-культурне відродження. Верхня межа збігається із закінченням у 1939 р. панування в Галичині польської держави та ліквідацією всіх національно-культурних, суспільно-політичних і педагогічних організацій краю.

Впродовж 14 років (1981-1995 рр.) тривав цей копітний науковий пошук. На час захисту докторської праці з досліджуваної проблеми ним було опубліковано 38 праць, в тому числі дві одноосібні монографії: „Національна школа: витоки, становлення». – Івано-Франківськ, 1992. – 191 с; „Шкільництво Галичини (1772-1939 рр.)”. – Івано-Франківськ, 1994. – 144 с.

В наші дні, коли минуло 10 років після цього докторського захисту, є потреба ще і ще раз прочитати й переосмислити висновки вченого – справжнього історика педагогіки, який був патріотом Галичини і вірним сином України. Богдан Михайлович робить висновок про те, що еволюція системи шкільництва Галичини (1772-1939 рр.) зумовлена об'єктивними суспільно-політичними та соціально-економічними потребами розвитку краю та впливом процесів, які відбувалися в Європі. Структура системи шкільництва, типи навчально-виховних закладів і принципи організації їх діяльності визначалися державними шкільними законами 1805, 1869 та 1932 рр.



Вчений наголошує, що „найзагальнішими тенденціями розвитку галицького шкільництва були: загострення боротьби за його націоналізацію; структурна гармонізація; соціально-культурна актуалізація та рівневе піднесення освіти”.<sup>8</sup>

Дослідник об’єктивно зазначає, що в усі часи іноземної окупації влада вважала школу засобом деонаціоналізації українського населення Галичини, утвердження своєї імперської політики на українських землях. Школи створювалися на зразок іноземних, зміст освіти і виховання в них служили політиці поневолення, винародовлення українського населення, позбавлення його історичної пам’яті, національної свідомості. Український народ намагався тримати в темноті і культурному занепаді.

Головним чинником зародження і розвитку українського шкільництва стало пробудження і зростання національної свідомості, викликане як внутрішніми факторами (шкільні реформи, скасування панщини, конституційні свободи і т.д.), так і впливом процесів, що відбувалися в Наддніпрянській Україні та в країнах Західної Європи. Розвиток українського шкільництва став невід’ємною складовою та закономірним наслідком процесів національно-культурного відродження і демократичних змін у Галичині. Поєднання політичних, національних, економічних вимог з питаннями шкільництва і культури було характерною ознакою національно-культурного відродження українців.

Привернемо увагу до періодизації історії розвитку шкільництва Галичини. Б.М. Ступарик визначає чотири основні періоди й обґрунтовує кожний з них.

1772-1848 рр. – створення системи шкільництва, початок боротьби за національну школу і передусім за мову викладання, заснування парафіяльних шкіл з українською мовою навчання;

1849-1900 – утворення елементів системи українського шкільництва в загальнодержавній системі освіти, зародження українських приватних навчально-виховних закладів, пошук людей національної школи;

---

<sup>8</sup> Ступарик Б.М. Розвиток шкільництва Галичини (1772-1939 рр.). – Автореферат дис. ... д-ра пед. наук. – К. Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – 1995. – 32 с.

1900-1919 рр. – період енергійної боротьби за українське шкільництво, коли шкільне питання серед національних справ вийшло на перший план; створення альтернативної до державної системи приватного українського шкільництва, пошуку шляхів націоналізації школи, розробки її концептуальних основ;

1919-1939 рр. – протистояння колонізаційній політиці польського уряду, утвердження системи приватного українського шкільництва, завершення розробки теоретичних засад національного виховання.<sup>9</sup>

На основі узагальнення результатів великої наукової праці Богдан Михайлович Ступарик дійшов висновку, що досліджуванний період був часом невтомних пошуків моделі системи національної освіти і напруженої боротьби українського громадянства за рідну школу. Динаміка розвитку, оборона і збереження українського шкільництва в Галичині зумовлені еволюцією законодавчих основ, суспільно-політичними умовами та активністю боротьби українців за рідну мову навчання, національну школу і національне виховання молоді, яка об'єктивно відображала рівень суспільного усвідомлення ролі і значення шкільництва в національно-культурному відродженні української нації.

Дослідник виявив характерні особливості розвитку шкільництва в Галичині і загострення боротьби українців за свою школу, прилучення до цієї боротьби ширших кіл населення. Так, якщо у першому періоді до виховання в українців національної самосвідомості, відкриття шкіл, видання книг українською мовою, боротьби за українську мову в усіх сферах суспільного життя були причетні одиниці з духовної інтелігенції, то в другому періоді до цієї справи прилучаються світська інтелігенція (вчителі, письменники, адвокати, чиновники) і частина свідомого громадянства. Вони створюють національні організації та установи („Просвіта”, Руське Педагогічне Товариство, Наукове Товариство ім. Шевченка, „Сокіл”, читальні, кооперація та ін.), встановлюють тісні зв'язки з українцями Наддніпрянщини.

Особливо складним для українців був другий період, проте в цей час вдалося добитися значного поступу в національному відродженні.

---

<sup>9</sup> Там само. – С. 32-33.

Боротьба за українське шкільництво у третьому періоді охопила не тільки інтелігенцію і студентство, а й широкі кола населення. Громадські організації, церква, політичні партії об'єднують свої зусилля, виробляють спільну політику щодо утворення, утримання і збереження українського шкільництва.

Якщо в першому періоді боротьба за українське шкільництво велась між групами інтелектуальної еліти, у другому в неї включилися урядові структури, партії та громадські організації, то в третьому періоді конфлікт „із боротьби між двома національними елітами виріс у конфронтацію між двома народами”<sup>10</sup>.

Як зазначає Б.М.Ступарик, у четвертому періоді боротьба за національне шкільництво набула особливої гостроти у зв'язку з тим, що державна шкільна політика була спрямована на „винародовлення” українців, виховання з них громадян Польщі, позбавлених національної свідомості. Узаконення полонізаційної політики змінило форми боротьби українців за свою школу. Крім тих, які використовувались раніше, створювались нелегальні школи, здійснювались терористичні акти, нищилось шкільне майно тощо. Зусилля громадських організацій, церкви, партій та рухів об'єднала „Рідна Школа”, яка очолила боротьбу за національне шкільництво.

Підкреслимо важливе значення положень, обґрунтованих Б.М.Ступариком, щодо еволюції вимог українців у справі шкільництва з розвитком національно-визвольного руху і під впливом соціально-економічних і суспільно-політичних змін. Якщо у першому періоді ставилася вимога організації парафіяльних шкіл і впровадження української мови навчання, то поступово українці переходять до вимоги середньої школи і українського університету та окремої системи українського шкільництва. Він робить висновки про те, що чітко простежується тенденція розгляду української школи не лише як складової австрійської системи шкільництва, але як окремого суб'єкта цієї системи, а потім як автономної системи. Коли ж українське громадянство зрозуміло, що держава не виконає цієї умови, воно переходить до організації системи приватного українського шкільництва і створює її.

---

<sup>10</sup> Субтельний О. Україна: історія – К., 1993. – С. 410.

Розбудова українського шкільництва здійснювалася в тісному взаємозв'язку, взаємозалежності і взаємозумовленості з розвитком теорії національної школи і виховання в українській і європейській педагогіці. Вчений обґрунтовує висновок, що це дало можливість створити на науковій основі альтернативну до державної систему приватного українського шкільництва, спільна виховна діяльність якого з церквою, сім'єю, громадськістю, побудована на вселюдських цінностях, традиціях української народної педагогіки і визвольних змагань українського народу, сформувала національно свідоме покоління, яке проявило себе в наступній боротьбі за державну самостійність.

Глибоко вивчав Богдан Михайлович спадщину галицьких педагогів Г. Врецьони, М. Галущинського, О. Іванчука, В. Ільницького, О. Партицького, В. Пачовського, І. Ющишина та інших. Він теоретично обґрунтував положення про те, що їхнім реальним досягненням є розробка концептуальних засад національної школи та виховання.

Під впливом національно-культурного відродження відбувалася еволюція поглядів на національну школу і мету національного виховання. Так, у першому періоді погляди на національну школу поєднували в собі мову навчання і приналежність до греко-католицького обряду, а головною метою виховання було „утримання молоді при українській народності”. Такі погляди у частини галицьких педагогів зберігалися до кінця XIX ст.

У другому періоді ідея національної школи збагачується новими положеннями. В основу її розбудови, крім необхідності навчання рідною мовою, вимагалось покласти народність, як поняття суті життя народу і всього, що його характеризує і вирізняє з-поміж інших народів. Визнано важливу роль народознавства в навчально-виховному процесі школи. До основних принципів розбудови школи віднесено принципи природовідповідності, гуманності, демократизму.

Національне виховання мало на меті формування національного характеру, плекання й утвердження національних чеснот, розвиток розуму і волі учнів, виховання людини свого віку і свого народу. Важливим висновком стало положення про те, що опору науковій педагогіці треба шукати в народній, у виховному досвіді

і мудрості народу і на цій основі будувати теорію освіти і виховання.

Пригадую, як пишався Богдан Михайлович з того, що йому пощастило осмислити результати творчих пошуків галицьких педагогів другої половини XIX ст., об'єднаних Руським Товариством Педагогічним. Одним з них стала перша в історії Галичини програма розбудови національної освіти, оприлюднена у відозві від 26 березня 1884 р. У ній зазначалося, що народна школа має формувати чесних членів сім'ї і розумних громадян, вірних синів свого народу і церкви і достойних громадян держави, а тому вплив на освіту молоді мають здійснювати сім'я, громада, народ, церква і держава. Головним обов'язком школи має бути національне виховання, а метою – моральний, інтелектуальний і фізичний розвиток школярів, підготовка їх до хліборобства чи до промислу. Вчений обґрунтував виважений висновок про те, що у третьому періоді головною стає вимога націоналізації шкільництва, суть якої полягає в тому, щоб пристосувати школу до потреб української суспільності, її життя, завдань і обставини.

Вважаємо за доцільне наголосити на винятковій важливості положення, обґрунтованого Б.М.Ступариком, про перший в історії Галичини проект про розбудову українського шкільництва. Його підготував І.Юцишин – голова „Педагогічно-Наукової Комісії”, створеної при товаристві „Взаїмна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок”.

У працях педагогів початку XX ст. основоположним для розбудови національного шкільництва визначено принцип народності, народну філософію, національний дух, ідеали національного виховання. Передбачалося, що всім громадянам буде забезпечене право здобувати освіту рідною мовою, система освіти матиме демократичний і гуманістичний характер, між її ланками зберігатиметься наступність, освіта стане обов'язковою для дітей шкільного віку, а школа – світською і захищеною від партійних впливів. Система виховання має будуватися на народній педагогіці.

У четвертому періоді стрижневим для розбудови національної школи визнані українознавство, культура народу. Метою національного виховання української молоді визначено всебічну її підготовку до здійснення найвищого ідеалу нації, до „чинної” твор-

чості участі в розбудові рідної духовної й матеріальної культури, а через неї до участі в уселюдській культурі.

Таким чином, Б. М. Ступарик зробив висновок, що протягом досліджувального періоду національно-культурне відродження, ідея національної школи і виховання пройшли шлях від мовно-літературного етнографізму, парафіяльної школи і потреби „утримати молодь при українській народності” до ідеї політичної незалежності і системи шкільництва, побудованої на національних засадах, метою якої є виховання державно-національних активістів – патріотів.

Вчений підкреслює, що національний характер виховної роботи має забезпечуватись прилученням дітей з раннього віку через мову і культуру до духовного життя українців, вихованням в сім’ї і школі на народних традиціях, цілеспрямованістю у формуванні характеру учнів, опорою наукової педагогіки на здобутки народної, виховний досвід і мудрість народу, взаємодію всіх учасників виховного процесу.

Характерною для праць галицьких педагогів є думка про те, що виховуючи на національному ґрунті, необхідно забезпечувати єдність національного і загальнолюдського, вносити в громадянство дух національної рівності, взаємної толерантності і пошани. Виховання має бути прийняте національним духом не з позицій боротьби і ворожнечі до сусідів, а з позиції любові до рідного краю. Виховання з позицій шовінізму і ненависті до іншої народності чи релігії є руйнівною силою і вбиває дитину морально.

Важливою тенденцією у працях галицьких педагогів є твердження, що пріоритетним у діяльності навчально-виховних закладів має стати виховання молоді, а навчання розглядається як головний засіб досягнення виховної мети.

На основі вивчених джерел Б. М. Ступарик зазначає: „Принципове значення для організації шкільництва мав і має висновок про те, що двомовність у шкільному вихованні і навчанні є з наукового погляду недоречною, з педагогічного – шкідливою, а на українських етнографічних землях засобом денационалізації українського населення”.<sup>11</sup>

---

<sup>11</sup> Там само. – С. 38.

Згадаємо ще про одну особливість Богдана Михайловича як дослідника – його наукову чесність, послідовність і принциповість. Він дійшов такого висновку: „Досліджуваний період позначений також невикористаними можливостями і втратами в розвитку шкільництва, причинами яких були: низька свідомість і недостатнє розуміння українською суспільністю важливості власного шкільництва для національного поступу; економічна відсталість краю; відсутність єдності громадських організацій і партій у боротьбі за свою українську школу; байдужість австрійського уряду до долі українців і передачі влади в Галичині полякам, знехтування при цьому інтересами українського населення; політика „винародовлення” українців, здійснювана польською панівною верхівкою за австрійських часів і польським урядом у міжвоєнну добу”.<sup>12</sup>

В той час, коли Б. М. Ступарик здійснював свій історико-педагогічний пошук, чимало вчених „не помічали” або робили вигляд, що не помічають ролі церкви у розвитку освіти. Та дослідник не відмовився від обґрунтованого ним положення про те, що „головну роль у становленні, обороні і розвитку українського шкільництва Галичини відіграли церква, товариства „Просвіта”, „Рідна школа”, „Взаїмна Поміч Українського Вчительства”, які об’єднували інші організації і партії, широкі народні маси для боротьби за національну школу”.<sup>13</sup>

Слід також належно оцінити висновки вченого про те, що з поступовим розвитком системи шкільництва змінювалися зміст освіти, типи навчальних закладів, строки навчання. Найпоширенішим типом навчальних закладів у кінці XVIII ст. були школи-дяківки і парафіяльні школи, а в середині XIX ст. в початковій ланці освіти – тривіальні школи з трирічним терміном навчання. За ними йшли нормальні і головні школи. Відповідно до закону від 14 травня 1869 р. названі школи до кінця XIX ст. було поступово перетворено у народні школи двох типів (міські й сільські), які мали різну кількість класів. Основним типом були сільські: мало-класові школи (одно-і двокласові), після закінчення яких діти про-

---

<sup>12</sup> Там само.

<sup>13</sup> Там само.

тягом двох років двічі на тиждень відвідували „доповнюючу науку”, де одержували практичні відомості про сільське господарство і промисел. Семи- і восьмикласові школи називались виділовими. З 1919 р. обов’язковою стала семирічна школа, а з 1932 р. – триступенева (три концентри) школа (чотири-, шести- і семи-класна).

Привернемо увагу до дослідницьких матеріалів вченого щодо змін у змісті освіти в початковій школі, зокрема, тенденції його наближення до практичних потреб. Постійно зростало число навчальних предметів у школі. Крім релігії, письма, читання і початків арифметики, в навчальний план поступово вводились відомості про навколишній світ, свій край, людину, географія, геометрія, початки фізики, історія, жіночі ручні роботи, ручна праця, співи та ін. Змінювалися і програми з навчальних предметів, розширювався обсяг практичних знань, якими мали оволодіти учні.

Виявлені Богданом Михайловичем документи і матеріали свідчать, що у зв’язку з поділом шкіл у 1893 р. на сільські (від одно- до чотирикласових) і міські (від п’ятикласових до виділових) було порушено наступність навчання. Зміст освіти був зорієнтований так, щоб учні сільських шкіл оволодівали тільки тими знаннями, які готували б їх до праці у сільському господарстві. Це був один із засобів перешкодити українським дітям (більшість українців проживали в селах) оволодіти повноцінною освітою. Внаслідок такого рішення у 1909 р. єдиною школою, що давала українським дітям доступ до гімназійної освіти, була українська чотирикласова школа ім. М.Шашкевича у Львові.

Поряд з цим вчений зазначав, що розвиток мережі початкових шкіл відображав досягнення українців у національно-культурному відродженні. Так, за всі роки від входження Галичини до складу Австрії число початкових шкіл постійно зростало. Але через спад українського руху і передачу влади полякам у 60-х роках кількість українських шкіл стала зменшуватись. Активізація культурно-освітнього і політичного руху у 80-х роках зумовила швидке зростання кількості українських шкіл.

Вчений доводить, що полонізаційна політика польського уряду у 20-30 рр. ХХ ст. призвела до найбільших втрат у сфері народного шкільництва. Лише активна боротьба української суспільності зупинила процес його ліквідації та перетворення шкіл у



польські або двомовні. Однак у всі часи більшість українських шкіл були малокласовими. Підвищення суспільних вимог до освіти молоді, а також дослідження в галузі психолого-педагогічних наук, які наголошували на необхідності всебічного виховання учнів на національній основі, стали причиною суттєвих змін в організації та змісті середньої освіти.

Богдан Михайлович досить ретельно досліджує мережу середніх шкіл, котра у досліджуваному періоді постійно розширювалася. Спочатку це були школи з німецькою мовою навчання, а в другій половині XIX ст. відбулася полонізація середнього шкільництва. Кількість польських гімназій зростала дуже швидко, а українці домоглися відкриття лише шести державних середніх шкіл. Тому на початку XX ст. українська громадськість активно взялася за заснування приватних гімназій, що дозволило збільшити кількість українських дітей у цих закладах. У 1937/38 навч. році в українських приватних середніх школах навчалося 3556 учнів. Через обмеження в одержанні середньої освіти із 37834 учнів польських середніх шкіл українців було лише 3939.<sup>14</sup>

Наведемо ще один висновок вченого: «Аналіз змісту гімназійної освіти розкриває тенденції до постійного звуження класичної складової освіти за рахунок розширення природничо-математичного циклу, наповнення змісту навчальних предметів сучасними досягненнями науки і техніки, підвищення ваги національного компоненту в змісті освіти. Зміни в змісті освіти зумовили поділ середніх шкіл на класичні гімназії і реальні школи, які, маючи спільну основу, були окремими рівноправними закладами. З 1932 р. середні школи стали не лише загальноосвітніми, але й фаховими».<sup>15</sup>

Богдан Михайлович простежує зміни в термінах навчання в середніх школах. Спочатку школи були шестикласними, з 1849 р. – восьмикласними, а з 1932 р. середня школа стала двоступеневою (I ступінь – чотирирічна гімназія, II ступінь – 2-3-річний лицей). Соціально-економічний розвиток краю зумовив заснування і розширення мережі фахових шкіл. Одні з них підпорядковувалися красвій шкільній раді, інші — різноманітним відомствам.

---

<sup>14</sup> Так само. – С. 40.

<sup>15</sup> Там само.

Фахове шкільництво протягом усього досліджуваного періоду розглядалося державною і шкільною владою як засіб „винародовлення” української молоді. Тому українці ніколи не мали державних середніх фахових шкіл, крім українського ліцею в Черниці.<sup>16</sup>

Звернемося ще до одного важливого напрямку докторського дослідження Б. М. Ступарика – підготовка вчителів. Вчений зазначає, що під особливою увагою влади перебували заклади для підготовки вчителів. Їх готували в препарандах, з 70-х років ХІХ ст. – в учительських семінаріях, а відповідно до закону 1932 р. – у педагогічних ліцеях, педагогіумах та вищих навчальних закладах. Українських препаранд не було. Державні учительські семінарії були або польськими, або двомовними. З допомогою двомовних учительських семінарій уряд намагався полонізувати українську молодь ще під час навчання і виховати вчителя, слухняного перед владою. З іншого боку, уряд одержував законні підстави для направлення поляків – випускників цих закладів – учителювати до українських шкіл, що створювало умови для полонізації українських дітей.

Щоб не допустити випускників приватних українських учительських семінарій до роботи в школі, цим закладам під будь-яким приводом відмовляли в „праві прилюдності”. Це означало, що випускники цих закладів, щоб одержати право на вчительську посаду, повинні були складати іспити в державних польських або двомовних учительських семінаріях, де їм чинили різні перешкоди. Серед інших фахових шкіл українськими були тільки приватні школи та курси, які засновували і утримували „Просвіта”, „Рідна Школа” та інші громадські організації і товариства.

Богдан Михайлович констатує, що найменшими були здобутки українців в боротьбі за вищу школу. Львівський університет спочатку був німецьким, потім – польсько-українським, але фактично був польським. Найвищим досягненням українців в університетській справі стало відкриття у Львівському університеті кількох українських кафедр. І хоч боротьба за університет на початку ХХ ст. перетворилась у міжнаціональну ворожнечу, поляки вважали університет своїм, фальсифікували дату його засну-

---

<sup>16</sup> Там само.

вання і при пасивному спогляданні австрійських властей навіть провели у 1912 р. святкування 250-річчя від його створення. Обіцянки австрійського уряду відкрити окремий український університет у Львові не були виконані.

Після входження Галичини до складу Польщі уряд ліквідував і ті малі завоювання українців в університетській справі, досягнуті до війни, а про обіцяний польською владою український університет було забуто. Доступ української молоді до університетських студій ще більше обмежувався. Створені українцями таємні університет і політехніку заборонено.

Таким чином, дослідник об'єктивно доводить наступне положення: „Незважаючи на те, що в Галичині діяла розгалужена система шкільництва, українці не мали можливості навчати своїх дітей рідною мовою на всіх її ступенях. Система освіти служила денационалізації української молоді. Цьому сприяла така її побудова, при якій частина навчальних закладів ставала тупиковими і не давала змоги після їх закінчення продовжувати освіту. Це були малокласові початкові школи та більшість фахових шкіл”.<sup>17</sup>

На основі всебічного вивчення широкої джерельної бази вчений дійшов висновку, що в умовах суспільно-політичних і соціально-економічних реформ у державі, виходу України в європейський простір, вивчення історії становлення і розвитку шкільництва Галичини є важливим джерелом збагачення теорії і практики розбудови національної системи освіти, дає змогу визначити перспективні шляхи її розвитку на сучасному етапі. Їх суть полягає в тому, щоб „перетворити школу, яка діяла впродовж останніх десятиріч на українських землях, в національну, побудовану на фундаменті української культури, здатну виховати національно свідомих громадян, патріотів незалежної України, що зможуть зберегти і примножити історично-культурні надбання українського народу. Безумовно, потрібне не механічне перенесення теоретичних і практичних здобутків наших попередників, а вдумливе і творче їх використання в нових умовах”.<sup>18</sup>

Завершуючи своє докторське дослідження, Б. М. Ступарик так визначив проблеми, що потребують подальшого дослідження:

---

<sup>17</sup> Там само. – С. 42.

<sup>18</sup> Там само. – С. 43.

- необхідне вивчення особливостей становлення і розвитку шкільництва та педагогічної думки в різних регіонах України;
- для використання позитивного історичного досвіду, здобутків педагогічної теорії і практики доцільно переглянути програми курсів історії педагогіки України і проблематику спецкурсів при підготовці вчителів;
- відродження традицій українського шкільництва потребує дослідження гуманістичної спрямованості змісту освіти в навчально-виховних закладах України;
- потрібними є дослідження особливостей розвитку професійної освіти молоді і в т.ч. підготовки вчителів;
- необхідна хрестоматія національної педагогіки.

За час, що минув після захисту докторської дисертації, для реалізації цих п'яти важливих завдань чимало зробив сам Богдан Михайлович. Як член-кореспондент АПН України (по Відділенню педагогіки і психології професійної освіти) він досліджував тему «Українознавство у навчально-виховному процесі закладів профтехосвіти». На основі глибокого вивчення історико-педагогічних джерел вчений розкрив основні етапи розвитку шкільництва в Україні від найдавніших часів до наших днів; простежив еволюцію ідеї народної школи та національного виховання; сформулював мету і завдання, запропонував зміст, форми і методи національного виховання учнівської молоді в сучасних умовах, в тому числі й учнів профтехучилищ.

За результатами дослідження теми „Українознавство у навчально-виховному процесі закладів профтехосвіти” Богдан Михайлович виявив виховні можливості українознавства, обґрунтував особливості виховної роботи у професійно-технічних училищах та запропонував зміст, форми і методи виховання учнів закладів профтехосвіти засобами українознавства.

Він був членом творчої групи при Міністерстві освіти України з проведення експериментальної роботи щодо формування життєздатності школярів, членом опікунської ради реабілітаційного центру для дітей-інвалідів, членом комісії з питань освіти при голові Івано-Франківської обласної державної адміністрації.

І знову мимоволі хочеться процитувати рядки зі звернення Б. М. Ступарика до читача його „Автобіографічної сповіді”:

„Мені пощастило підготувати сім докторів педагогічних наук для України і Польщі, понад десять кандидатів наук, 8 магістрів для України і більше 60 – для Польщі. Я створив першу в незалежній Україні кафедру історії педагогіки, яка завоювала високий авторитет в науковому світі. Мною опубліковано понад 220 наукових робіт, я редагував Вісник з педагогіки Прикарпатського університету і ряд інших видань. З 1998 року мені довірено очолювати спеціалізовану вчену раду для захисту кандидатських робіт із педагогіки в Прикарпатському університеті, а з 3.07.2002 р. – для захисту докторських дисертацій (треба відзначити, що це перша докторська рада з педагогіки в західному регіоні України), я був членом докторської спеціалізованої ради в Національному університеті імені Тараса Шевченка та спеціалізованої вченої ради в Тернопільському педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка. Я опонував і прорецензував десятки книг і дисертацій.

*Хіба це не свідчення ласки Божої і доброї долі? ”<sup>19</sup>*

Завершуючи свої роздуми про незабутнього Педагога, Вченого, Колегу й Вірного Друга, не можу не згадати про те, що за досить короткий час Богдан Михайлович здобув визнання в Польщі. Він читав лекції в Інституті педагогіки Вищої школи педагогічної в Жешові і керував підготовкою кандидатських і докторських (хабілітаційних) дисертацій. Серед громадян Польщі – представників його наукової школи – Барбара Чередрецька, Єжи Поточни, Сільвія Бадора, Іоланта Шемпрук. Вони й нині пишаються своїм науковим „промотором” (керівником) і продовжують його ідеї в польсько-українській науковій співпраці на педагогічній ниві.

Богдан Михайлович публікував наукові праці у науково-методичних часописах цієї держави<sup>20</sup>. Він щедро консультував,

---

<sup>19</sup> Б.М. Ступарик. З порога вічності. Автобіографічна сповідь. – Івано-Франківськ: Нова Зоря. 2005. – С. 6-7.

<sup>20</sup> Stuparyk B. Rozwoj systemu opieki na Ukrainie. [w:] S. Badora, D. Marzec (red.), System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie. – Krakow: Oficyna Wydawnicza «Impuls», 2002. – S. 305-362; Stuparyk B. Organizacja opieki nad dzieckiem na Ukrainie w okresie wspolczesnym, [w:] J. Sowa, D. Pstrag (red.), Pedagogika opiekuncza wobec wspolczesnej orientacji filozoficznej i praktyki pedagogicznej. – T.I. – Rzeszow: Wyd. Centrum Djskonalenia Badagogicznego, 1999. – S. 169-171.

радив, допомагав і польським студентам, і молодим та досвідченим науковцям Польщі. Ось чому за ним сумують не тільки в Україні.

Наприкінці 2004 р. вийшло в світ енциклопедичне видання „Профтехосвіта України – ХХ століття”. Богдан Михайлович дуже радів, що створюється така енциклопедія й охоче написав розділ „Івано-Франківська область”.<sup>21</sup> Цей розділ вчений закінчує так: „Аналіз розвитку фахової освіти на Прикарпатті дає змогу зробити висновок, що український народ навіть в умовах жорстокого національного гніту ніколи не втрачав надії на національне відродження, сміливо боровся за національну школу, ставлячи на перший план не економічне становище, а формування національної свідомості”.<sup>22</sup>

Богдан Михайлович встиг особисто внести останні редакційні правки до свого розділу й підписати його до друку... А в розділі „Персоналії” на стор. 767 цього енциклопедичного видання вміщено статтю, присвячену науково-педагогічній діяльності Б. М. Ступарика.

З фотографії дивиться він на нас добрими й проникливими очима, закликаючи до добротворення й високих чеснот на Землі.

**Неллі НИЧКАЛО,**

*доктор педагогічних наук, професор,  
академік АПН України*

---

<sup>21</sup> Профтехосвіта України: ХХ століття: Енциклопедичне видання / За ред. Ничкало Н.Г. – К.: Видавництво „АртЕк”, 2004. – С. 215-228.

<sup>22</sup> Там само. – С. 228.